

Boček, Vít

[Operstein, Natalie. The lingua franca: contact-induced language change in the Mediterranean]

Linguistica Brunensia. 2022, vol. 70, iss. 2, pp. 91-97

ISSN 1803-7410 (print); ISSN 2336-4440 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/LB2022-2-10>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.76881>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20221114

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Natalie Operstein:

The Lingua Franca. Contact-Induced Language Change in the Mediterranean.

Cambridge: Cambridge University Press. 2022. XVIII + 405 s.

ISBN 978-1-316-51831-1

Mediterránní Lingua Franca (LF), velmi spoře doložený jazyk užívaný po několik staletí jako dorozumívací prostředek různých etnik ve Středomoří, se těší trvalému zájmu badatelů z oboru romanistiky a pidžinologie. Tato pozornost se v posledních dvou dekáдах ještě vstoupňovala. Na počátku 21. století vyšly hned tři obsáhlejší monografie – portugalská, italská a francouzská (COUTO 2002; CIFOLETTI 2004; DAKHLIA 2008) –, které vyprovokovaly četné další dílčí studie (pro bibliografii starších textů viz ARENDS 1999a). Nedávno se konala i konference zaměřená přímo na LF (srov. BAGGIO – TARAVACCI 2021). Výzkum se rozbíhá do řady témat, jako je především otázka vzniku tohoto jazyka, považovaného celkem všeobecně za první doložený pidžin (srov. BOČEK 2020), míra spolehlivosti dokladů LF v uměleckých dílech (zejména v Molièrových a Goldonihových hrách, srov. WOOD 1971; SANTORO 1996; NOLAN 2020) a hlavní jazykové rysy v konkrétních dokladech i všeobecně (srov. například SELBACH 2007). Zkoumá se dále podíl jednotlivých mediteránních jazyků na konstituování LF (srov. CIFOLETTI 1991; CORTELAZZO 1977; COUTO 2001; CASTELLANOS 2007). Zvažuje se možná role LF při genezi mimoevropských pidžinových a kreolských jazyků založených na evropských jazycích (teorie monogeneze a relexifikace, srov. ARENDS 1999b), případně při vzniku některých konvergenčních rysů mediteránních jazyků (srov. STOLZ 2006). Ohledává se vztah LF k dalším specifickým varietám užívaným v mediteránním prostoru (srov. BÉNOUIS 1974; COUTELLE 1977; GIUDICI 2015) a dokonce i otázka případných stop LF v polari, tajném jazyce homosexuální menšiny v Británii 20. století (srov. BAKER 2019).

Recenzovaná práce je celá věnována nejdůležitější, protože nejobsáhlejší památce LF, spisu s názvem *Dictionnaire de la langue franque ou petit mauresque, suivi de quelques dialogues familiers, et d'un vocabulaire de mots arabes les plus usuels* (ANONYM 1830), který byl vydán v Marseille záhy po francouzském dobytí přístavního města Alžír v roce 1830 na úkor osmanské říše a který měl sloužit právě francouzským kolonistům k usnadnění komunikace s místními obyvateli. Autorka se výzkumem *Dictionnaire* zabývá soustavně již mnoho let a řadu svých dílčích příspěvků nyní spojila v monografický text.

Po krátké předmluvě Salikoka S. Mufweneho, editora řady, ve které práce vychází (Cambridge Approaches to Language Contact), následuje již první kapitola, úvod autorky (str. 1–14), v němž se stanovují cíle knihy, podává stručné obecnější představení LF a obsah jednotlivých kapitol této publikace. Hned v druhé kapitole (str. 15–36) pak autorka přichází se zásadním objevem. Podařilo se jí zjistit, že základem pro vydání *Dictionnaire* bylo dílo konzulárního úředníka Spojených států Williama Browna Hodgsona, který během své diplo-

Text vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

matické mise provedl v Alžíru v letech 1826–1827 terénní jazykový výzkum. Jeho dochovaná korespondence svědčí o tom, že Hodgson je autorem předlohy tří hlavních částí *Dictionnaire*: dvojjazyčného slovníku (s francouzskými východisky a jejich překladem do LF), osmi stylizovaných dialogů v LF pro různé typické komunikační situace a kratšího francouzsko-arabského slovníčku. Pouze předmluva k práci je zřejmě dílem anonymního editora. Toto zjištění významně zvyšuje výpovědní sílu všech prvků LF shromážděných v tomto díle a výrazně přispívá k ucelenější představě o tom, jaký charakter LF v této své pozdní fázi na severním pobřeží Afriky měla. Ve třetí kapitole (str. 37–105) navíc autorka ještě přesvědčivě dokazuje, že se Hodgson (a snad i neznámý editor v předmluvě, podávající stručné poznámky ke gramatickým jevům v LF) při třídění a následném představení svého materiálu opíral o způsob výkladu praktikovaný ve starších lexikografických dílech, konkrétně zejména ve Verganiho *Grammaire italienne* (1823) a Veneroniho *Maître italien* (1800). Další kapitoly jsou pak postupně věnovány jednotlivým jazykovým rovinám LF: pravopisu, hláskosloví a hláskovým procesům, které snad ortografie odráží (str. 106–133), slovní zásobě (str. 134–172), slovtvorbě (str. 173–205), flexi (str. 206–246) a syntaxi (str. 247–285). Ve všech případech autorka rozebírá různé konkrétní jazykové rysy LF a třídí je podle toho, zda jsou spíše v souladu se situací (respektive vývojovými tendencemi) v románských jazycích jako hlavních přispěvatelích ke vzniku LF, anebo představují samostatné inovace, srovnatelné s jevy a procesy, jež se objevují i v jiných kontakto-variantách románských jazyků – ať už jde o různé verze foreigner talku (tj. zjednodušeného hovoru mluvčích románských jazyků, kteří předpokládají u nerománských partnerů v komunikaci slabší míru osvojení svého jazyka) nebo o verze představující právě nedokonale osvojené variety nerománskými mluvčími jako jejich L2 (judео-španělština, italština v Egyptě či Etiopii, francouzština v severní Africe atp.).

Ve shrnující poslední kapitole (str. 286–336) autorka ukazuje, že jen jevy druhého typu se týkají procesu pidžinizace, tj. kontaktu mezi vzájemně nesrozumitelnými jazyky (v našem případě mezi jazyky románskými na jedné straně a arabštinou a turečtinou na straně druhé), zatímco rysy prvního typu odpovídají mnohem více procesům koineizace, tj. nářečního kontaktu blíže geneticky příbuzných jazykových variet (v našem případě románských). Tradiční jednoduché vymezení LF jako pidžinu tak zdaleka nepostačuje. Zacílením na procesy koineizace navazuje autorka na jiné práce, které na tuto problematiku přinejmenším upozorňovaly (srov. ARENDS 2005), někdy ji však měly – byť spíše implicitně – zabudovanou ve svém přístupu ke vzniku LF. Patří sem CASTELLANOS (2007) a ASLANOV (2014), předpokládající nezávisle na sobě jako hlavní faktor právě kontakt mezi mluvčími jednotlivých románských jazyků (srov. u autorky str. 144–145). Teprve Opersteinová se na tuto věc zaměřila soustředěně a do zmíněných dvou skupin klasifikovala všechny materiál z *Dictionnaire*. Mezi jevy pidžinizační, tj. projevy typologické diskontinuity vzhledem k románským jazykům, patří v LF především neexistence nemodálních auxiliárů, neexistence kopuly pocházející ze slovesa *esse(re), neexistence posesivních adjektiv a zájmenných klitik, absence vyjádření kategorie osoby u slovesa a kategorie čísla u jména, neexistence pádových tvarů u osobních zájmen, užívání infinitivu v imperfektivní funkci a minulého participia ve funkci perfektivní (srov. přehled na str. 301). Naopak za jevy koineizační, vykazující shodu s vývojovými ten-

dencemi románských jazyků, patří základní slovotvorné postupy derivace, kompozice a tvoření víceslovných pojmenování, fungování slovesa *stare* jako kopuly, vznik perifrastických konstrukcí pro vyjádření posesivity zájmenem, diferenciální vyjadřování objektu (gramatikalizace předložky *per* pro přímý i nepřímý předmět vyjádřený osobními zájmeny, absence předložky u přímého předmětu vyjádřeného jménem), redukce slovesných tříd (ztráta *e*-kmenové třídy, dominance třídy *a*-ové) (srov. v přehledu str. 322). Při modelování vzniku LF pidžinizačními a koineizačními procesy vychází autorka z těch přístupů, které mezi těmito dvěma typy procesů hledají analogie, přičemž rozdíl je pak pouze v zapojení vzájemně nesrozumitelných jazyků v prvním případě a vzájemně srozumitelných variet v případě druhém. Závěrem autorka představuje schéma konglomerátu různých jazykových variet, které pravděpodobně společně přispívaly ke vzniku LF na severozápadním pobřeží Afriky. Jsou to: (1) italo- a iberorománské regionální a sociální dialekty, (2) různé verze *foreigner talku* italo- a iberorománských variet, (3) různé L2 verze italo- a iberorománských variet, (4) existující kontaktní a pidžinizované variety pocházející z románských jazyků (například tzv. *greghesco*, *todesche*, *schiaionesco* apod.), (5) už existující starší varianty LF mimo toto území. Přitom pod body (1) a (2) jsou vyšší (akrolektální) útvary, užívané rodilými mluvčími (zde probíhají koineizační procesy), pod ostatními body útvary nižší (basilektální), užívané nebo vytvořené nerodilými mluvčími románských variet (zde probíhají především pidžinizační procesy). Myslíme, že toto všeobíhající pojetí je nakonec nejlepší řešení, protože argumentovaně neutralizuje spory vedené dosud mezi zastánci zdánlivě protichůdných teorií vzniku LF (vznik z *foreigner talku* versus vznik z L2 variet versus vznik ze společného jmenovatele románských jazyků; k představení a diskusi těchto teorií viz Boček 2020). Autorčin model nebude moci pominout žádný příští badatel nad touto otázkou a zdá se, že polemizovat bude možno spíše jen s dílčími interpretacemi jazykového materiálu než s celkovou architekturou tohoto modelu. Takový postup zde naznačíme v následujícím i my.

Za významné v kontextu diskuse o koineizačních procesech považujeme celkově malé zohlednění možné role „menších“ románských jazyků, zejména snad katalánštiny a okcitéanštiny, a také dialektů románských jazyků v procesu vzniku LF. Autorka sice na str. 144 sama upozorňuje, že CASTELLANOS (2007) identifikoval v LF celou řadu katalánsko-okcitéanských prvků, při vlastním výkladu těchto jevů ale sama tuto věc nediskutuje a vysvětluje je jinak. Konkrétně to platí zejména o výkladu sloves s infinitivem na *-ir* v LF, u nichž Castellanos upozorňuje na kompatibilitu se stavem v katalánsko-okcitéanském nářečním kontinuu (srov. např. LF = kat. *escondir*; LF *fougir* [fugir] = kat. okcit. *fugir*). V některých případech by se tak mohlo jednat o přímý lexikální vklad těchto variet do LF. Autorka však slovesa na *-ir* lišící se v kmenovém zakončení od stavu ve španělštině a italštině vysvětluje procesuálně jako výsledek přechodu sloves do *i*-kmenové třídy při jejich adaptaci ze španělštiny či italštiny do LF (srov. str. 237: LF *escondir* < šp. *esconder*). Obdobně otevřenou je pak například i problematika koncového nepřízvučného *u* – to je autorkou opět pojímáno jako výsledek změny *o* > *u* při adaptaci románského slova do LF (srov. například LF *locou* [loku], podle autorky ze španělského *loco* [loko], str. 109), ale i zde by snad bylo možno pomýšlet na přímé zapojení odpovídajícího slova z jiných románských variet s výslovností *u*-ovou (srov. v tomto případě

portugalské *louco* [lo(w)ku], popřípadě sicilské *locu* [lokku]). Problematickým příkladem z oblasti ortografie je přiřknutí konkrétních ortografických zvyklostí v LF francouzštině, ačkoli se stejně tak dobře může opět jednat o vklad katalánský (srov. alespoň c, ç pro zápis [s], str. 127); bez jakéhokoli vysvětlení – a v tomto případě bychom chtěli i to sociolingvistické – zůstává tabulka domnělých vlivů anglické a německé ortografie na LF ze str. 128; digraf *tz* zde opět může mít vzor v katalánštině. Některé autorčiny výklady jsou tedy spíše založeny na rozhodnutí mezi více alternativami, přičemž není vždy jasné, proč se přiklonila k jednomu či druhému řešení. Sama přitom dobře upozorňuje i na možnost vznikání mezirománských hybridních slov, čímž se obecně určení přesného zdroje ještě více komplikuje (str. 114). Ani řešení v podobě předpokladu hybridního slova ale nemusí být uspokojivé: například tvar *radiz* v LF chápe autorka trochu nouzově jako hybridní útvar ze šp. *raíz* a it. *radice*, aniž by reflektovala existenci například nářečného aragonského *radiz*. Celkem vzato je škoda, že autorka svůj materiál analyzovala jenom s oporou v dosavadní sekundární literatuře o LF a nepracovala s románskými výkladovými a nářečnými slovníky. Odkazy na možné dialektální tvary se v práci objevují jen sporadicky, a to spíše v hypotetické rovině, bez odkazu na doložený zdroj (srov. str. 149 u *cabessa*).

Nečekaně krátce (str. 201–202) autorka odbývá reduplikaci jako jev v LF (rozuměj v *Dictionnaire*) nepodstatný, ale srov. k tomu v práci necitovanou analýzu všech dokladů v LF (COUTO – SILVA 2001) a další pojednání, které právě na existenci reduplikace staví hypotézu o vlivu LF na formování mediteránního jazykového svazu (STOLZ 2006).

Téma, zda lze v dokladech LF odhalit i některé kreolizační tendence, autorka rovněž nediskutuje: inovační rysy v LF interpretuje vesměs jako projevy či zvýraznění vývojových tendencí přítomných už ve zdrojových románských jazycích, ačkoli by se mohlo snad jednat i o osobité sekundární (kreolizační) jevy kompenzující ztrátu románských rysů proběhnuvší v první fázi pidžinizační.

Zmínit ještě chceme tři drobnosti, které zbytečně snižují tuto hodnotnou práci. Autorka občas uvádí procentuální zastoupení různých rysů v LF, tak jak je předložili jiní autoři (srov. str. 302). Bez uvedení toho, které texty ten který starší autor uznával jako doklady LF (zejména toho, zda sem řadil i texty umělecké), postrádá takové uvádění vypovídací hodnotu. V úvodní obecné kapitole se ukazuje (str. 7), že autorka není obeznámena s novým, do angličtiny přeloženým vydáním druhé nejvýznamnější památky LF, Pseudo-Haedova spisu *Topographia e historia general de Argel*, které v obsáhlé předmluvě editorky přineslo četné nové informace nejen o autorství díla (GARCÉS 2011). Zamrzí konečně, že Opersteinová dává prostor autorovi, který se uchýlil k lacinému anachronnímu přirovnání alžírských cel pro otroky k nacistickým koncentračním a bolševickým pracovním táborem (str. 9).

Jak jsme již naznačili výše, podkladem pro monografii byly jednotlivé texty, které autorka k LF sepsala již v předchozích letech. Trochu negativně se to projevuje v tom, že o týchž věcech se nyní pojednává na více místech, byť vždy z poněkud jiného úhlu pohledu. Knize by proto velmi slušel rejstřík pojednávaných jazykových forem (celých slov i morfémů) a jevů.

Mohlo by se zdát, že výzkum LF se již poněkud vyčerpal. Jen přehledových prací je již nadbytek (českého čtenáře může zaujmout zpráva Stanislava LYERA 1957). Recenzova-

ná monografie – společně s jinou čerstvou prací, která přinesla díky průzkumu archivu H. Schuchardta (srov. <http://schuchardt.uni-graz.at/>) nová fakta o Schuchardtových informantech o LF (NOLAN 2020) – však dokazuje, že tomu tak není. Můžeme se tedy snad těšit na další nové objevy týkající se tohoto jazyka, který sám SCHUCHARDT (1883, 282) označil za velkého mořského hada, kterého nikdo neviděl, ale všichni o něm mluví. Kdy a kde se lochneská příšera opět vynoří?

LITERATURA

- ANONYM. 1830. *Dictionnaire de la langue franque ou petit mauresque, suivi de quelques dialogues familiers, et d'un vocabulaire de mots arabes les plus usuels; à l'usage des Français en Afrique*. Marseille: Feissat et Demonchy.
- ARENDS, Jacques. 1999a. A bibliography of Lingua Franca. *The Carrier Pidgin: a newsletter for those interested in pidgin and creole languages* 26, 5 & 33–35.
- ARENDS, Jacques. 1999b. Lingua Franca en de 'Europese' creooltalen. *Gramma/TTT: Tijdschrift voor taalwetenschap* 7, 173–190.
- ARENDS, Jacques. 2005. Lingua Franca. In: Strazny, Philipp, ed. *Encyclopedia of Linguistics*. Vol. 1. New York: Fitzroy Dearborn, 625–626.
- ASLANOV, Cyril. 2014. Lingua Franca in the Western Mediterranean: between myth and reality. In: BESTERS-DILGER, Juliane – DERMARKAR, Cynthia – PFÄNDER, Stefan – RABUS, Achim, eds. *Congruence in Contact-Induced Language Change. Language Families, Typological Resemblance, and Perceived Similarity*. Berlin: De Gruyter, 122–136.
- BAGGIO, Serenella – TARAVACCI, Pietro, ed. 2021. *Lingua franca, lingue franche. Atti della Giornata di studi (Trento, 5. febbraio 2021)*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.
- BAKER, Paul. 2019. *Fabulosa! The Story of Polari, Britain's Secret Gay Language*. London: Reaction Books.
- BÉNOUIS, Mustapha K. 1974. Parlez-vous sabir... ou pied-noir? *The French Review* 47, 578–582.
- BOČEK, Vít. 2020. Briefly on the origins of Mediterranean Lingua Franca. In: BICHLMEIER, Harald – ŠEFČÍK, Ondřej – SUKAČ, Roman, eds. *Etymologus. Festschrift for Václav Blažek*. Hamburg: Baar-Verlag, 103–108.
- CASTELLANOS, Carles. 2007. La lingua franca, una revolució lingüística mediterrània amb empremta catalana. (Comunicació presentada al XII Col·loqui Internacional de la NACS Halifax, Nova Escòcia, Canadà – 11–13 de maig de 2007). Online: www.uab.cat/Document/439/403/castellanos_linguafranca2007.pdf
- CIFOLETTI, Guido. 1991. L'influsso arabo sulla Lingua Franca. In: LOPRIENO, Antonio, ed. *Atti della quinta giornata comparatistica*. Perugia: Dipartimento di Linguistica e Filologia Romana, 34–39.
- CIFOLETTI, Guido. 2004. *La lingua franca barbaresca*. Roma: Il Calamo.
- CORTELAZZO, Manlio. 1977. Il contributo del veneziano e del greco alla lingua franca. In: BECK, Hans-Georg – MANOUSSACAS, Manoussos – PERTUSI, Agostino, eds. *Venezia. Centro*

- di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV–XVI). *Aspetti e problemi*. Vol. II. Firenze: Leo S. Olschki Editore, 523–535.
- COUTELLE, Louis. 1977. Grec, gregghesco, lingua franca. In: BECK, Hans-Georg – MANOUSSACAS, Manoussos – PERTUSI, Agostino, eds. *Venezia. Centro di mediazione tra Oriente e Occidente (secoli XV–XVI). Aspetti e problemi*. Vol. II. Firenze: Leo S. Olschki Editore, 537–544.
- COUTO, Hildo Honório do. 2001. O componente espanhol da língua franca mediterrânea. *Anuario brasileiro de estudios hispánicos* 11, 67–81.
- COUTO, Hildo Honório do. 2002. *A Língua Franca Mediterrânea. Histórico, Textos e Interpretação*. Brasília: Editora Plano.
- COUTO, Hildo Honório do – SILVA, Denize Elena Garcia da. 2001. Repetição e reduplicação em língua franca. *Papia: Revista Brasileira de Estudos Crioulos e Similares* 11, 18–26.
- DAKHLIA, Jocelyne. 2008. *Lingua Franca. Histoire d'une langue métisse en Méditerranée*. Arles: Actes sud.
- GARCÉS, María Antonia, ed. 2011. *An Early Modern Dialogue with Islam: Antonio de Sosa's Topography of Algiers (1612)*. Translated by Diana de Armas Wilson. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- GIUDICI, Alberto. 2015. Lo schiavonesco a Venezia: tra parodia e realtà linguistica. In: MARCATO, Gianna, ed. *Dialetto. Parlato, scritto, trasmesso*. Padova: Coop. Libreria Editrice Università di Padova, 141–147.
- LYER, Stanislav. 1957. Sabir neboli lingua franca. *Časopis pro moderní filologii* 39, 299–300.
- NOLAN, Joanna. 2020. *The Elusive Case of Lingua Franca. Fact and Fiction*. Cham: Palgrave Macmillan.
- SANTORO, Salvatore. 1996. Lingua Franca in Goldoni's *Impresario delle Smirne*. *Journal of Pidgin and Creole Languages* 11, 89–93.
- SELBACH, Rachel. 2007. Lingua Franca of the Mediterranean (1350–1830): finding Nessie? In: URELAND, Per Sture – LODGE, Anthony – PUGH, Stefan, eds. *Language Contact and Minority Languages on the Littorals of Europe*. Berlin: Logos Verlag, 149–160.
- SCHUCHARDT, Hugo. 1883. [recenze] Coelho, F. Adolpho: Os dialectos romanicos ou neolatinos na Africa, Asia e America. Notas complementares. *Boletim da Sociedade do Geographia*. 3.ª serie, n.º 8. Lisboa, Imprensa nacional. 1882, 451–478. *Literaturblatt für germanische und romanische Philologie* 4, 279–282.
- STOLZ, Thomas. 2006. A new mediterraneanism: Word iteration in an areal perspective. A pilot-study. *Mediterranean Language Review* 15, 1–47.
- WOOD, Richard E. 1971. The Lingua Franca in Molière's *Le Bourgeois Gentilhomme*. *The University of South Florida Language Quarterly* 10, 1971, 2–6.

Vít Boček

Czech Language Institute of the CAS, v. v. i.

Veveří 97, 602 00 Brno

Czech Republic

vitbocek@gmail.com

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.